

De verlangens van een oude man

Sjaak van der Geest

Ik hoorde voor het eerst over Aristoteles en Phyllis bij een bezoek aan de Grote Kerk van Dordrecht. Een van de misericordes onder de koorbanken toont een kruipende oude man met op zijn rug een jonge vrouw die met een zweep zwaait. Ik was gefascineerd, alsof de vrouw op mijn eigen rug zat. Bij navraag bleek het om Aristoteles te gaan die hals over kop verliefd werd op een jeugdige hofdame en voor haar door het stof ging. In het boekenstalletje van de kerk vond ik meer informatie in een boek over de koorbanken en internet deed de rest.

Figuur 1 Aristoteles en Phyllis door Lucas van Leyden.

Het verhaal was zeer populair bij schrijvers en beeldende kunstenaars tussen de dertiende en zestiende eeuw. De ontluistering van de oude wijze man die niet opgewassen blijkt tegen de charmes en schoonheid van een jonge vrouw, bood een niet te missen kans voor kunstenaars een omgekeerde wereld uit te beelden. En voor predikanten leverde het verhaal stof om de (mannelijke) gelovigen te waarschuwen voor de list en verleidingen van de vrouw.

De legende duikt het eerst op in een middeleeuwse vertelling *Lai d'Aristote* van de Normandische dichter Henri d'Andeli. Aristoteles, de Griekse wijsgeer en leermeester van Alexander de Grote, had zijn pupil berispt dat hij zich te veel bezighield met zijn geliefde Phyllis en de belangrijke zaken van het koningschap verwaarloosde. De jonge koning nam de raad van zijn meester ter harte, zeer tegen de wil van Phyllis die op wraak zon. Vroeg in de morgen vertoonde zij zich, verleidelijk gekleed (met losse haren en op blote voeten, meldt de dichter), voor het raam van de filosoof, dat uitkeek op de paleistuin.

Aristoteles, die diep verzonken was in zijn boeken, hoorde haar zingen en keek uit het raam. Dat was het einde van zijn concentratie. 'Oh mijn God', zou hij geroepen hebben (volgens een commentator was dat gericht aan de god Eros) en toen Phyllis nog dichterbij kwam, reikte hij uit het raam om haar vast te pakken en verklaarde haar zijn liefde. Het meisje beloofde hem zijn liefde te beantwoorden maar hij moest eerst bewijzen dat hij werkelijk van haar hield. Ze vroeg hem als een paard op handen en voeten door de tuin te kruipen en haar toe te staan op hem te gaan zitten. De wijsgeer deed onmiddellijk wat zij vroeg en liet de schone Phyllis luid zingend hem berijden.

Op dat moment keerde de jonge Alexander uit zijn raam en zag het tafereel. Hij onstak in woede maar de verteller laat alles goed komen. De filosoof hervindt zich en trekt een wijze les, meer voor Alexander echter dan voor zichzelf: als een oude grijze man al niet bij machte is de liefde te weerstaan, hoeveel moeilijker zal het dan zijn voor een jonge warmbloedige man als Alexander. Alexander vergeeft zijn meester en herenigt zich met Phyllis.

De belangrijkste conclusie wordt echter niet getrokken door de middeleeuwse moralisten: onderschat de verlangens van een oude man niet.

Oude mannen in Ghana

Enkele jaren vóór mijn bezoek aan de Dordtse kerk had ik in Ghana een gesprek met vier oudere mannen over liefde en seks. Het gesprek ging eigenlijk over de ervaring van het ouder worden, maar plotseling zaten we in het onderwerp seks. Ik was verbaasd, want over seks praat men nauwe-

lijks in Ghana, zeker niet met een ouder iemand. Maar we waren met mannen onder elkaar en blijkbaar was het onderwerp relevant als het ging over de pijn van de ouderdom. Een van de mannen zei:

Als je oud wordt, moet je al het werk dat je in je leven gedaan hebt achterlaten en vooruitkijken.... Achter vrouwen aan jagen komt voort uit liefde en geluk, maar nu ben ik niet gelukkig, want ik heb geen kracht meer. Ik ben niet meer sterk en achter vrouwen aan gaan kost meer energie dan een boom omhakken. Het is erg vermoeiend. Als je oud bent zoals ik.... Ik heb nu zonen en dochters.... Als ik een vrouw zoek terwijl mijn zoon nog niet getrouwd is, betekent dat dat ik niet aan mijn zoon denk. Dat zou niet goed zijn. En nutteloos. Je kinderen zullen niet meer voor je zorgen.... Kijk, er komt een tijd dat je penis niet meer omhoog kan. Hij is dood. En als er geen kracht meer in je penis zit, houdt alles op.

Een ander voegde er aan toe:

Wat mij betreft, ik zeg het eerlijk: ik ben oud. Ik word gekweld door ziekte, maar ik doe 'het' nog een klein beetje. Als ik het doe zeg ik tegen haar dat ze rustig aan moet doen; ik ben niet zo sterk meer.

Het gesprek ging nog een hele tijd door en de mannen aarzelden niet om man en paard te noemen als het ging om de fysieke kant van de liefde en de slijtage van de benodigde organen. Twee dingen vielen me op. Ze hadden het steeds maar over verlies van kracht en het fysieke onvermogen het nog te doen. Alsof alles ophield met het verminderen van de energie.

Ik was benieuwd of er naast lichamelijke kracht nog wat anders was, bijvoorbeeld verlangens, of andere manieren om de liefde te 'bedrijven' op oudere leeftijd. Het leek of ze niet goed begrepen wat ik bedoelde. Opnieuw begon een van hen over energie te praten en zei dat vrouwen het veel gemakkelijker hadden; die hoefden alleen maar te liggen, als een pad waar fietsen overheen reden. Hij kreeg luid bijval van de anderen.

Toch dacht ik het verlangen naar liefde en seks bij deze mannen te ontwaren in de manier waarop ze praatten, in hun blik, in de stiltes. Het gesprek zat vol nostalgie en milde humor over een van de grootste verliespunten van de ouderdom.

Daar kwam nog iets anders bij: het respect van de oude man. Interesse in liefde en seks zou zijn reputatie kunnen schaden. Een goede vader moet dat soort verlangens en praktijken opzij zetten en zijn aandacht richten op het welzijn van zijn nageslacht. En hij moet zeker niet met zijn zoon concurreren in de liefde. Dat zou uiterst gênant zijn, zowel voor hemzelf als voor de zoon. Publieke censuur houdt de oude man in toom. Toch droomt

hij heimelijk nog van een kleine opleving. Een oudere man vertelde me dat een mooie jonge vrouw zijn machine misschien nog wel aan de praat kon krijgen. Aristoteles in Ghana.

Wat ten slotte opviel, was dat de echtgenotes van deze bejaarde heren niet of nauwelijks in het verhaal voorkwamen. Pratend over liefde en seks gingen hun gedachten in een andere richting. Blijkbaar was niet alleen hun energie aan slijtage onderhevig.

Clichés en taboes

De censuur op seks van ouderen lijkt van alle tijden en plaatsen. Seks is het eigendom van de jeugd. Ouderen zijn onaantrekkelijk als het om seks gaat en men neemt algemeen aan dat ze ook niet in seks geïnteresseerd zijn. Als ze dat wel zijn, is er iets mis met ze. Seks tussen ouderen, schrijft Levy, is gênant en onesthetisch.

Beelden in de media en andere vormen van 'popular culture', zoals spotprenten en ansichtkaarten, portretteren ouderen met belangstelling voor seks als grappig, bespottelijk, schandelijk of weerzinwekkend, zelfs als pervers.

Een normale oudere is niet geïnteresseerd in seks, of zou dat niet moeten zijn. De 'perversiteit' van de op seks beluste oudere is voor de eeuwigheid vastgelegd in het (apocriefe) bijbelverhaal van de kuisse Suzanna die tijdens haar bad door twee ouderlingen begluurd en (bijna) tot seks werd gedwongen. Rembrandt en vele andere schilders hebben dit dramatische moment, en de morele les, dankbaar in kleuren vastgelegd.

Het clichébeeld van de niet in seks geïnteresseerde normale oudere blijkt echter niet overeen te komen met de ervaringen van de ouderen zelf. Er verschijnen steeds meer studies over dit onderwerp, zij het met zeer tegenstrijdige bevindingen. Sommige auteurs bevestigen de vermindering van seksuele interesse bij ouderen en geven allerlei verklaringen, zoals mentale of fysieke vermoeidheid, in beslag genomen worden door werk, overmatig eten en drinken, ziekte, angst voor seksueel falen, monotonie, voorspelbaarheid van bestaande relatie.

Er zijn echter ook auteurs die beweren dat seksuele verlangens blijven bestaan tot het bittere eind, al verschilt men dan weer van mening of dat voor mannen én vrouwen geldt. Kellet concludeert dat de vermindering van seksuele activiteit op oudere leeftijd meer cultureel dan biologisch is. Freud wist ons reeds te vertellen dat er nauwelijks iets is dat kinderen zo schokkend vinden als hun ouders bezig te zien met seks. Het lukt niet hen tot andere gevoelens te brengen door erop te wijzen dat ze er niet geweest zouden zijn als hun ouders geen seks bedreven hadden. Te rationeel.

Enigszins impressionistisch meen ik te mogen vaststellen dat de verminderde seksuele bedrijvigheid bij ouderen inderdaad meer sociaal en cultureel is dan biologisch. De retorische vraag van Alice in Wonderland 'Do you think, at your age, it is right?' vat het taboe kernachtig samen. Maar driften gaan niet met pensioen, zoals iemand schreef naar aanleiding van een film die de vooroordelen over het liefdesleven van ouderen wilde wegnemen. In de film *Brutti, Sporchi e Cattive* (Lelijk, vies en gemeen) van Ettore Scola zegt een oude man met tranen in zijn ogen: 'Ik droomde dat ik neukte.' Als een verzorgster hem tracht te troosten, reageert hij met nog meer droefheid: 'Hoe ouder ik word, hoe meer ik ernaar verlang.' Die botsing tussen verlangen en betamelijkheid is zelden zo indringend tot uitdrukking gebracht als in het gedicht *De Klacht van den Oude*, dat Elsschot – op jonge leeftijd! – schreef. Dit gedicht is ook opgenomen in de bijdrage van Helga Ruebsamen, ik citeer hier alleen de vijfde strofe.

*Maar waar ik wél toe ben bereid,
dat is voor elke jonge meid
zooals er honderdduizend lopen,
de kleeren van mijn lijf verkoopen*

Verlangens

Tegenover de dramatische klacht van Elsschots oude *outcast*, staat de milde zelfspot waarmee Italo Svevo over het ouder worden en de liefde schrijft. In *Nieuwe bekentenissen van Zeno* (een door de uitgever bedachte titel, die het moet hebben van de verwijzing naar Svevo's beroemdste boek) zijn vijf min of meer losse, halfvoltooide teksten bij elkaar gebracht.

Svevo kwam door een auto-ongeluk om het leven en anderen hebben de teksten bijgeschaafd en uitgegeven. Uit brieven van Svevo kort voor zijn dood, blijkt dat hij inderdaad bezig was aan een nieuwe roman waarin hij zijn hoofdpersonage uit *De bekentenissen van Zeno* opnieuw aan het woord liet. Zeno is bijna zeventig en ondergaat het ouder worden met een mengeling van geluk en spijt.

In het eerste fragment, *De oude man*, vertelt Zeno over een treffend moment dat de toon zet voor de mijmeringen die gaan volgen. Vanuit zijn auto ziet hij een jong meisje dat zich sierlijk en behendig tussen het drukke verkeer doorwringt. Heel even vangt hij haar blik.

Ik weet niet waarom, maar ik voelde dat het wreed zou zijn als het moment voorbij zou snellen zonder ook maar enige relatie tussen dat meisje en mij te doen ontstaan. Al te wreed. Maar ik moest snel handelen, en de haast schiep verwarring. Ik herinnerde me! Er bestond al zo'n relatie tussen haar en mij. Ik

kende haar. Ik groette haar, waarbij ik me naar het raampje boog om te worden gezien, en ik liet mijn groet vergezeld gaan van een glimlach die mijn bewondering voor haar moed en jeugd moest uitdrukken. Meteen daarop onderdrukte ik mijn glimlach, daar ik me realiseerde op die manier al het goud te ontbloten dat ik in mijn mond had, en bleef haar ernstig en oplettend aankijken. Het meisje had de tijd me nieuwsgierig op te nemen; ze beantwoordde mijn groet met een aarzelend knikje dat iets heel ingetogens gaf aan haar gezichtje waarvan de glimlach was verdwenen en dat daardoor van licht veranderde alsof tussen haar en mijn ogen een prisma was geplaatst.

Het moment voert zijn gedachten naar een meisje dat hij in zijn jeugd heeft gekend en de twee ervaringen schuiven in elkaar.

De tweede tekst handelt onder meer over zijn zorgzame maar wat saaie vrouw Augusta, zijn kinderen en een schoonzoon waar hij heimelijk een hekel aan heeft.

Het derde fragment draait om zijn kleinzoon Umbertino. Kijkend naar het jongetje wordt hij vervuld van ontroering en tederheid, maar ook van spijt en bitterheid over zijn eigen leven.

Ik ben een man die beslist op het verkeerde moment is geboren. In mijn jeugd werden alleen oude mensen geëerd en ik kan zeggen dat de ouderen van toen gewoonweg niet gedoogden dat de jongeren over zichzelf praatten. Ze legden hun zelfs het zwijgen op als er sprake was van dingen die men toch tot hun terrein zou kunnen rekenen, van de liefde bij voorbeeld.... Nu ik oud ben, zijn alleen de jongeren in tel, zodat ik door het leven ben gegaan zonder ooit in tel te zijn geweest. Daaraan heb ik stellig een zekere antipathie ontleend tegen de jongeren die nu worden gerespecteerd en tegen de ouderen die het vroeger werden. Ik sta alleen op deze wereld, aangezien zelfs mijn leeftijd voor mij altijd een inferioriteit is geweest.

Dan volgt zijn conclusie:

Ik geloof werkelijk dat ik zoveel van Umbertino houd omdat hij nog buiten de leeftijd staat. Hij is nu zeven en een half en bezit nog geen enkele van onze ondeugden. Hij kent geen liefde en geen haat.

Het volgende fragment gaat over een crisis in zijn leven als zakenman, over een vernederend contract dat hij gedwongen werd te tekenen. Maar het was mij vooral om het laatste fragment te doen waarin de oude Zeno verhaalt over zijn poging de 'natuur te misleiden'. Hij besluit om zijn seksuele potentie (waar alles uiteindelijk om draait) op peil te houden door een minnares te nemen.

Onder onze organen is er een dat het middelpunt vormt, zoals de zon in een zonnestelsel. Tot voor enkele jaren nam men aan dat het hart dat orgaan was. Thans weet iedereen dat ons leven afhangt van het geslachtsorgaan. Carlo [een neef die geneeskunde heeft gestudeerd] trekt zijn neus op voor verjongingsoperaties, maar als het over geslachtsorganen gaat, neemt ook hij zijn hoed af. Hij zegt dat, als men erin zou slagen de geslachtsorganen te verjongen, men stellig het hele organisme zou verjongen. Dat hoefde hij mij niet te vertellen. Ik zou zelf wel op het idee gekomen zijn.

Dan rijpt het idee een medicijn te zoeken om dit centrale orgaan te onderhouden: een jonge minnares. Hij leert de 24-jarige Felicita kennen die hem twee maal per week ontvangt, maar hij ontdekt dat een mens niet zo maar als medicijn gebruikt kan worden. Felicita is een 'samengesteld medicijn dat ook een flinke dosis vergif bevat'. Ze laat hem fors betalen en hoewel hij zuinig is op zijn geld weet ze hem toch veel af te troggelen. Zij kent zijn zwakte.

Ze was beslist de duurste vrouw die ik in mijn hele leven heb gekend. Heel kalmpjes peilde ze, met die mooie heldere ogen die ze vaak half dichtkneep om beter te kunnen gluren, tot in hoeverre ik me zou laten plukken.... Ze probeerde meer dan eens haar hand in mijn zak te steken maar trok haar terug om niet het risico te lopen mij te verliezen. Maar op een keer gelukte het haar toch. Ze kreeg van mij het bedrag voor een vrij kostbare bontmantel, die ik overigens nooit heb gezien.

Soms zegt ze dingen die hem pijnlijk treffen ('Vreemd! Ik ben niet vies van je.'), maar hij blijft optimistisch over zijn vermogen te charmeren. Hij wil niet herinnerd worden aan het feit dat hij een groot deel van zijn leven getracht heeft niet vies gevonden te worden. Hij overtuigt zichzelf dat er wel degelijk momenten zijn geweest dat zij van hem hield.

Op een dag raadt Carlo, die niet weet van zijn relatie met Felicita, hem aan een meisje met gerontomanie te zoeken. Hij vraagt zich af of Felicita een gerontomane is, maar realiseert zich dat dat helaas niet het geval is. Als hij op zekere dag verstek laat gaan omdat hij er naar verlangt alleen te zijn en naar de Negende van Beethoven te luisteren, bedenkt hij de volgende dag: 'ik moet toch maar gaan, ik heb immers betaald'. Hij treft een andere oude heer bij haar aan. Plotseling ziet hij zichzelf in een spiegel en alle lust vergaat hem. Hij laat Felicita weten dat hij ermee stopt. Enkele dagen later stuurt ze nog wel haar broer om het laatste maandgeld op te halen.

Het was mijn laatste liefde.... Felicita met haar blonde haren, haar blanke gezichtje, haar fijne neusje, haar ondoorgroendelijke ogen, haar spaarzame woorden die niet vaak onthulden hoe koud haar hart was, verdient dat ik met weemoed aan haar terugdenk.... Tot de carrière van grijsaard, waartoe ik nu ben veroordeeld, ben ik opgevoed door Felicita. Nu pas weet ik dat ik in de liefde slechts tel voor wat ik betaal.

Maar zijn verlangens en zijn blikken richting vrouwen blijven.

Ik kijk naar de vrouwen die voorbij komen, volg met mijn ogen hun voetstappen terwijl ik probeer in hun benen iets anders te zien dan een werktuig om te lopen, en weer het verlangen te voelen hen aan te spreken en te liefkozen.

Maar hij moet voorzichtig zijn: '...dat mijn ogen niet onthullen wat ze zoeken'. Hij moet tegelijkertijd onverschilligheid voorwenden, maar ook weer niet te veel. 'Het is het lot van oude mannen zich op fraaie begroetingen toe te leggen.'

Het verhaal eindigt met een kleine gebeurtenis die de herinnering oproept aan het tafereel waar het boek mee begon. In de tram zit hij tegenover een mooi jong meisje ('een sierlijke amfoor'), maar zijn blik is te open, te verlangend.

Ik keek vol bewondering naar dat figuurtje en dacht, om moeder natuur die me in de gaten hield beter te misleiden: 'Het is wel zeker dat ik nog niet hoef te sterven, want als dat meisje het zou willen, zou ik nog tot voortplanting bereid zijn.'

Als het meisje de tram verlaat, mompelt een oude vrouw die haar blijkbaar begeleidt: 'Ouwe viezerik'. De oude man schrikt op uit zijn droom. 'Ze noemde me oud. Ze riep de dood aan.'

Dood

Liefde en seks op oudere leeftijd is een ongemakkelijk onderwerp, dat is inmiddels wel duidelijk. Ouderen doen er het best aan hun verlangen naar de lichamelijke liefde een beetje onder stoelen en (koor)banken te steken. Of zoals Cicero te verkondigen dat ze blij zijn eindelijk verlost te zijn van die lichamelijke distracties om zich nu op belangrijker zaken te kunnen richten. Tederheid is in orde, maar geen wilde passie meer. Geven ouderen geen gehoor aan die maatschappelijke regel en tonen ze hun verlangen te uitdrukkelijk, dan kunnen ze rekenen op hilarische of afkeurende reacties. Seksuele activiteiten tussen ouderen mogen gênant gevonden worden, tus-

sen partners met een groot leeftijdsverschil is er sprake van regelrechte veroordeling; misschien wel het grootste taboe na de pedofiele relatie. Erover schrijven in begrijpende termen, zoals Svevo gedaan heeft – en ik nu doe – is haast even riskant als de liefde zelf. Toch komt het thema verrassend vaak ter sprake in romans en verhalen, alsof de – vaak wat oudere – auteurs onder de vermomming van de protagonist de late liefde alsnog willen proeven of verdedigen. Svevo's/Zeno's bekentenis is ontroerend door zijn volgestrekte eerlijkheid en milde zelfspot. Wat na het eind van de affaire overblijft, is het kijken en fantaseren en zich toeleggen op fraaie begroetingen.

De Japanse auteur Junichiro Tanazaki vertelt een vergelijkbaar verhaal maar, in tegenstelling tot Zeno, verandert de hartstocht deze oude man in een 'ouwe gek'. In een dagboek schrijft hij over zijn geheime verlangens; over de achteruitgang van zijn gezondheid terwijl zijn seksuele behoeftes alleen maar lijken te groeien bij het dichterbij komen van de dood. Satsuko, zijn schoondochter, komt hem af en toe een beetje tegemoet. Hij mag naar haar kijken terwijl ze een douche neemt, hij mag haar rug afdrogen en een keer zelfs een zoen geven in haar nek. Een andere keer mag hij haar uitgestoken been kussen en haar tenen in zijn mond nemen. Dat is het hoogtepunt. Zijn bloeddruk stijgt gevaarlijk maar dat deert hem niet. De dood wordt bijzaak in de opwindning van zulke momenten. De schoondochter heeft wel een prijs, net als Felicita, en de oude dwaas betaalt gewillig drie miljoen yen voor een kostbare ring. Een verpleegster die hem verzorgt meldt in haar rapport dat de oude man lijdt aan 'abnormale seksuele impulsen'.

Zeno komt op late leeftijd tot de ontdekking dat niet het hart, maar het geslachtsorgaan het middelpunt is waar alles om draait. De oude man in Scolla's film klaagt dat zijn verlangens alleen maar toenemen naarmate hun vervulling onmogelijker wordt. Zelfs de oude wijsgeer blijkt niet bestand tegen de verlokking van het mooie jonge meisje.

Svevo heeft die contradictie van het ouder worden – afnemende kracht tegenover groeiende verlangens – op superieure wijze beschreven. Zeno schikt zich in het lot van de grijsaard die genoeg moet nemen met de beperkingen die natuur en maatschappij hem opleggen, maar voedt intussen heimelijk zijn verlangens. Het blijkt een riskant compromis. Als hij voor 'ouwe viezerik' wordt uitgemaakt, wordt hem ontnomen wat hij al die tijd is blijven koesteren.

Als ook het verlangen verboden wordt, is dat het aanroepen van de dood.

Literatuur

Duinen H.A. van. *De koorbanken van de Grote of Onze Lieve Vrouwekerk te Dordrecht*. Leiden: Primavera Pers, 1997.

Elsschot, W. *Verzen*. Amsterdam: Atheneum – Polak & Van Genneep, 2004.

Geest S. van der "No strength": Sex and old age in a rural town in Ghana. *Social Science & Medicine* 53 (10): 1383-96; 2001.

Kellet J.M. Sexuality of the elderly. *Sexual and Marital Therapy* 6 (2): 147-55; 1991.

Levy, J.A. Sex and sexuality in later life stages. In: A.S. Rossi (ed) *Sexuality across the life course*. Chicago: University of Chicago Press, pp. 287-309; 1994.

Sarton G. Aristotle and Phyllis. *Isis* 14 (1): 8-19; 1930.

Svevo I. *Nieuwe bekentenissen van Zeno*. Amsterdam: Bert Bakker, 1985.

Tanizaki J. *Dagboek van een oude dwaas*. Amsterdam: Meulenhoff, 1968.